

Prof.dr. Ibrahim Bakić

IZVORI NASILJA

Nasilje je od svojih primitivnih oblika pa sve do postmodernih manifestacija uticaja na ljudsku prirodu i čovjekovu socijalnu egzistenciju bilo uvjetovano nizom historijskih i civilizacijskih promjena. U čitavom tom lancu promjena i uslova nastanka novih vidova nasilja, najkonkretnije su vidljiva tri osnovna izvora nasilja: (1) socijalna patologija, (2) devijantnost i (3) agresivnost. Mi ćemo ovoga puta razmotriti kako socijalna patologija afirmira kao faktor konstituiranje modela nasilja.

Socijalna patologija

Socijalna patologija se može razumjeti: prvo, kao društveno stanje i, drugo, kao nauka o sociopatološkim pojavama. Nas interesira socijalna patologija kao društveno stanje i mi ćemo joj tako i pristupiti u kontekstu izvora nasilja. Tri su osnovna pitanja koja nas u okviru socijalne patologije interesuju sa stanovišta sociologije nasilja i na njima ćemo se zadržati, a to su: (1) Pojam socijalne patologije, (2) Moralno i patološko u društvu i (3) Patološko kao izvor nasilja.

Pojam socijalne patologije

Pojam socijalne patologije javlja se tek u sociološkoj i socijalno-psihološkoj literaturi koja se razvija negdje s početka 19. stoljeća pa nadalje. Sve do tada društveno stanje koje označavamo socijalnom patologijom bilo je više predmetom bioloških tj. egzaktnih nauka i onih društvenih teorija koje su se razvijale u bliskoj povezanosti i saradnji sa prirodnim naukama, posebno medicinom. Filozofija će tek učiniti pokušaj da razdvoji one socijalne pojave koje nastaju kao posljedica društvenih poremećaja i odstupanja od moralnih principa i načela društva. Međutim, to nije bilo dovoljno da bi se rasvijetlili svi oni društveni poremećaji i bolesti u društvenom organizmu koji su generirali niz drugih socijalnih pojava i problema među kojima je naročito prepoznatljivo nasilje i kao društvena pojava i kao društveni problem u svim historijskim društvima.

Sam pojam socijalne patologije označava stanje oboljelog ili bolesnog društva koje generira razne probleme u društvu čiji nosioci mogu bi-

ti pojedinci, društvene grupe i institucije, te društvo kao patološki strukturirana cjelina. Na pitanja socijalne patologije ukazivao je već Dirkhem u svojim radovima podrazumjevajući pod tim činjenice o društvenim bolestima koje se od zdravih razlikuju po tome što odstupaju od prosječnosti tj. društvene vrijednosti i normi koje neka društvena grupa ili globalno društvo ustanovljava.

Pored društvenih bolesti tj. društvenih poremećaja, koji utiču na modele socijalne, pa i patološke strukture i ponašanja ličnosti i društvenih grupa, socijalna patologija zahtijeva i označava i ona ponašanja i ljudske radnje koje izazivaju određene reakcije u društvenoj sredini i utiču na karakter i strukturu socijalne patologije tj. patoloških pojava u društvu. Ta interakcija socijalnog u smislu društvenog (društvena sredina) i individualnog i grupnog u smislu aktera društva (individue i društvene grupe) stvaraju novi kvalitet i strukturu socijalne patologije. To je odnos datog socijalnog stanja i nepoželjno-poželjnih mjerila i zahtijeva u proiciranju tog stanja u shvatanjima i percepcije individue i grupe. Iz tog odnosa u pravilu nastaje konflikt i sukob između socijalne sredine (društva) i individue ili društvene grupe, a može doći i do njihovog međusobnog izmirenja ukoliko se stanje društva i svijesti tj. percepcija aktera "devijantnog ponašanja" susretnu i postanu komunikativni. Sve u svemu odnos socijalne sredine i njihovih aktera u sociopatološkom smislu rezultira socijalnim problemima i konfliktima. Otuda nije slučajno da se socijalna patologija kod nekih autora identificira i u pojmovnom i u sadržinskom smislu sa socijalnim problemima, kao što to čine naprimer S. A. Queen i J. R. Greuner. Oni jednostavno umjesto o socijalnoj patologiji govore o socijalnim problemima društva koji su povezani sa fizičkim, mentalnim, zdravstvenim, ekonomskim, kulturnim i ukupnim socijalnim životom ljudi: sa prirodom i uslovima egzistencije ljudi. Slično razmišljanja susrećemo i kod A. Koena koji devijantno ponašanje kao odraz socijalnog stanja (patologije društva) vidi "kao ponašanje koje krše institucijalna očekivanja koja su zajednička i priznata kao legitimna unutar nekog socijalnog sistema". Obrazloženje odnosa patologije društva i položaj čovjeka i moguće relacije raskoraka i konfliktnosti koji dovode do devijantnog ponašanja i nasilja veoma reljefno daje L.J. Bavcon koji kaže: "U svakom društvu postoje svi oni pojavni oblici koji čine njegovu strukturu, a istovremeno i čovjekove predstave, ideje i ideale o tome kakvi bi trebali da budu ti oblici i cjelokupna struktura. Pri tom je svakako istina da su nužnosti društvenog produkcionog i reprodukcionog života one, koje u konačnoj posljedici određuju konkretni ekonomski, politički, socijalni i kulturni izgled nekog društva. Međutim, te nužnosti istovremeno determiniraju i čovjekovu društvenu svijest. Zbog toga se pojavljuju samo kao dovoljno širok okvir u kojem je čovjekova djelatnost uredila društvo tako da se ono više ili pak

manje približava granicama mogućeg. Zbog toga može postojati veliki raskorak između realnosti i mogućnosti, a u čovjekovoj svijesti se to iskazuje prije svega kao raskorak između ideala i realnosti. Što je raskorak veći, utoliko je više društvo, kao i njegovi pojedini sastavni djelovi, u neredu i dezorganiziranosti i ukoliko je više u njemu tzv. Nepotrebnih protivrijetnosti, utoliko više postaje takvo dezorganizirano društvo uslov za devijantno ponašanje i reagiranje ljudi". Neki su autori (kao naprimjer, V. Jakovljević i N. Naiman) skloni da pojam socijalne patologije označavaju i poremećaje čovjekovog života u društvu koji nastaju kao posljedica vidova čovjekovog otuđenja u društvu.

Socijalna patologija proizvodi i određene pojave koje se označavaju sociopatološkim pojavama u društvu. One su odraz interakcije djelovanja društva spram čovjeka i grupa i djelovanja pojedinaca i ljudskih grupa spram društva. Tako formirane socijalnopatološke pojave su u suštini društvene pojave koje ometaju socijalna kretanja i razvoj društva tako da ono ne ide onim smjerom kojim bi išlo da nije ovih patogenih pojava. U tom smislu razmišlja i Z. Šeparović koji socijalnoj patologiji daje negativna određenja u odnosu na logiku naprednog i kontinuiranog razvoja društva. I drugi autori se slažu u tome da je socijalna patologija bolesno društveno tkivo koje napadnuto nizom štetnih društvenih faktora koji se dešavaju i funkcioniraju na relaciji društvo čovjek i obratno u svim strukturama i dimenzijama njihova djelovanja i ponašanja. Iz takve interakcije društva i čovjeka izvode se i podjele sociopatoloških pojava na one koje obuhvataju društvenu dezorganizaciju i one koje obuhvataju lične devijacije.

Stanovište sociologije u socijalnoj patologiji proizilazi iz same anatomije pojava koje označavamo patogenim i u smislu društva. To znači da je čovjekov život eminentno društvenog karaktera proizilazi iz emotivno društvene prirode čovjeka. Suglasno tome, pod socijalnom patologijom možemo podrazumjevati nedostatke, ograničenja i odstupanja u razvoju društva koji se odražavaju na ljudsku prirodu i uslove ljudske egzistencije i koje utiču na ustanovljavanje i razvoj modela ponašanja i djelovanja pojedinaca i grupa u društvu. I nadalje, socijalna patologija je skup uslova koji dovode do čovjekovih društvenih poremećaja tj. do poremećaja u njihovom društvenom životu.

Normalno i patološko u društvu

Već iz same definicije socijalno patološkog prepoznatljiva je vodjelnica između normalnog i patološkog u društvenom smislu. Naravno, linije razgraničenja u čistom vidu nema, ali se mogu, na temelju relevantnih socioloških dijagnoza utvrditi naučni kriteriji o vrednovanju normalnog i patološkog u društvu. Uostalom to i nije nova stvar u sociologiji; o tome je pisao Emile Durkheim u više navrata. U nastojanju da stvori

naučne kriterije za razlikovanje normalnih i patoloških društvenih pojava. Polemizirajući sa suprotnim gledištima od mogućnosti naučnog vrednovanja i ocjenjivanja što je patološko a šta normalno u društvu, Dirkhem ističe “da postoji stanje moralnog zdravlja koje jedino nauka može kompetentno odrediti” i tek na temelju toga mogu se pouzdano naučno prepoznati i određivati konkretni oblici ispoljavanja patoloških društvenih pojava. Dirkhemovo shvatanje “moralnog zdravlja” društva naslanja se na historijski proces unutar koga se mijenja i razvija ljudska priroda i opći društveni uslovi ljudske egzistencije. U tom smislu i razlikovanje normalnog i patološkog ima smisla samo u okviru društva određenog historijskog tipa tj. koje se nalazi na sličnom stupnju razvoja. Dirkhem se u tom pogledu poslužio svojim značajnim otkrićima u sociološkom metodu pa je kao prvo obilježje normalnih društvenih pojava uzeo prosječnu statističku vrijednost društvene prosječnosti koja će mu poslužiti kao vododjelnica između normalnog i patološkog. Normalne pojave Dirkhem definira statističkim srednjim vrijednostima i sve što od toga odstupa za njega je patološko. Međutim, on se ne zadovoljava samo statističkim mjerilima ocjene normalnog i patološkog, pa ide dalje i zalaže se da se cjelovitom analizom društvene stavrosti i odnosa u društvu objasni “normalni karakter” normalnog i patološku prirodu “izuzetnih” društvenih pojava. Pri tome polazi od spoznaje da sve normalne društvene pojave ne moraju imati “normalni karakter” naročito u fazama korjenitih društvenih promjena kada su mnoge prosječne pojave odraz “prošlosti”, te su u neskladu sa novim tendencijama uslovima razvoja društva. Isto tako, Dirkhem razlikuje normalno i idealno u društvenim pojavama i u društvu ističući da prosječnost uvijek ne znači i optimalnost iako se prosječno u smislu normalnog uvijek približava ili je bliže optimalnom. Dirkhem je u tom pogledu još elastičniji u svojim teorijskim gledištima dovodeći patološko ne samo u relacije negativnog u razvoju društva, već otkrivajući i novativne funkcije patološkog iz čega neminovno proizilazi promjena i novo. Zato se patološko u krajnjoj instanci ne bi moglo smatrati samo kao negativna strana pojavnog i društvenog već i kao znak i faktor mogućih promjena. Analiza historijskog iskustva pojedinih globalnih društava na to upućuje, a posebno analiza patologije kapitalizma i to u ranom periodu na koju ukazuje i Erih Fromm označavajući je faktorom promjena i prilagodavanja socijalnog sistema kapitalizma novim uslovima. Posredstvom društvene patologije tj. njenom pravom sociološkom dijagnozom moguće je doći i do otkrivanja novih mogućnosti i pravaca društvenog razvoja. To je prepoznatljivo već iz činjenice da ni patološke pojave nisu nepromjenjive i da se počesto može konstatirati njihova uočljiva metamorfoza u normalno novim uslovima. To se naročito dešava kod one vrste patološkog kojeg Dirkhem naziva “izuzetne društvene pojave”, dakle, ono što je iznad prosječnosti a u da-

tim društvenim stanjima ima obilježja patološkog jer je odstupanje od prosječnog tj. normalnog. On je čak sklon da i neke vrste kriminala poznate u historiji, posebno ona inovativna, duhovna i tehnička otkrića koja su u datom vremenu inkriminirana kao kriminalna djelatnost, označi normalnim pojavama jer su se u novim uslovima pokazale kao društvena i tehnička inovacija i napredak. Kao primjer za to navodi Sokrata, koji je za svoje vrijeme bio kriminalac (tako je proglašen) a u stvari bio je vjesnik novog razdoblja u historiji čovječanstva - antičkog doba.

Svoja temeljna razmatranja o moralnom i patološkom Dirkhemu iznosi u svom djelu "O društvenoj podjeli rada" gdje analizom nenormalnog stanja društva dolazi do spoznaje o odnosu društvenog stanja i individualnog života i ponašanja ljudi. On uvida veliki uticaj nenormalnog društvenog stanja na individualno ponašanje. Dva su po njemu izvora društvene nenormalnosti: anomična podjela rada i podjela rada zasnovana na prinudi. Anomičnost se sastoji u insuficijenciji društvene organiziranosti (društvena organizacija) koja dovodi do velikih poremećaja u društvu. Velike posljedice anomičnog stanja po Dirkhemu su najveće u privredi i to u razvijenim društvima gdje se pokazuje i kao izvor i kao generator kriznih stanja tj. periodičnih kriza sa krupnim posljedicama. Skoro sa ništa manje posljedica nije ni podjela rada zasnovana na prinudi, jer i ona sistemom nejednakih uslova, nejednakih funkcija, pa time i nejednakih šansi u društvu vrši velike poremećaje u društvenoj strukturi koje često dovode u pitanje i opstanak socijalnog sistema. On se stoga zalaže za jednake društvene uslove i funkcije svakog pojedinca u društvu tako da bi društvene nejednakosti bile samo odraz prirodnih sposobnosti pojedinaca.

Smatrajući da patološke pojave čine sastavni dio svakodnevnog života, Dirkhem se posebno zanimao kako u takvim uslovima funkcioniše odnos pojedinaca i društva i koliko je taj odnos generator patološkog u društvu. U svojoj studiji "Samoubojstva" dao je neka temeljna objašnjenja odnosa i koegzistencije pojedinca i društva. U tom odnosu došao je do značajne kategorije koja objašnjava suštinu funkcija aktera - pojedinca i društva, a to je kategorija "organska solidarnost" u životu pojedinca. To znači sposobnost pojedinca da komunicira sa društvom i da se uključuje u njegov život posredstvom raznih djelatnosti i oblika djelovanja, s jedne, i mogućnosti koje društvo tom pojedincu pruža kao realnu šansu za to uključivanje, s druge strane. Rješenje nalazi u inetrakciji pomenuta dva oblika angažiranja i prožimanja - čovjekove individualne djelatnosti i društvene djelatnosti. Taj odnos pojedinca i društva Dirkhem naziva moralnom vezom bez koje pojedinac ne bi mogao uspješno da se socijalno integriše i svaki izostanak te "moralne veze" ima za posljedicu asocijalnost pojedinca sa svim drugim produktima socijalne introvertnosti. Takva društva Dirkhem je nazvao patološkim društvima ili društvima sa ograniče-

nom solidarnosti. Ona su ta koja generiraju i najveći broj samoubojstava i drugih suicidalnih ponašanja i djelovanja. Na taj način se patološko smješta iza normalnog, a normalno prema optimalnom i svi oblici suicida vezuju i uslovljavaju društvenim a ne biološkim i drugim vandruštvenim faktorima. Time se odbranio od konzervativnih shvatanja patologije društva i zauzeo središnje mjesto u utiranju puta sociologiji nasilja.

Erih Fromm je druga ličnost u sociologiji i društvenoj teoriji uopće koji se posvetio svestranoj analizi patologije društva i definirao odnos između zdravoće i patološkog u društvenom životu. Osnovno stanovište Eriha Fromma jeste da je čovjek socijalno biće i suglasno tome zastupa tezu da uzroci mentalnih poremećaja ne leže ni u samoj individui niti u konfliktu između pojedinca i kulture koja ograničava njegove interese i težnje, nego prije svega u strukturi društva i u oblicima društvenosti tj. međuljudskih odnosa koje takvo struktuirano društvo nameće pojedincima. Zdravo društvo, po logici ove teorije, stvara i razvija zdrave pojedince, a patološki oboljelo društvo patološke ličnosti. Ovim stanovištem Fromm daje do znanja i identificira postojanje zdravog (normalnog) i patološkog u društvu. Dakle, njemu je ličnost (individua) osnovna jedinica mjere i ocjene zdravoće (normalnosti) i patologije društva.

Za razliku od Dirkhema i drugih socijalnih analitičara koji su istraživanju socijalne patologije polazili od društva prema čovjeku (individui), Fromm u svojoj analizi polazi obrnuto: od čovjeka (individue) ka društvu. Ova metodološka intervencija ima svoje opravdanje u činjenici da se stanje društva ne može spoznati samo kroz analizu objekata društvene strukture (kroz institucije), već svega kroz prizmu socijalnog statusa i života ljudi. U tom smislu Fromm s pravom primjećuje da se tek kroz sagledavanje normalnosti i zdravlja ljudske ličnosti može ocjeniti i normalno i patološko u društvu. Kao pretpostavku za takvu analizu, Fromm utvrđuje minimum ljudske potrebe koje treba da zadovolje specifičnostima ljudske egzistencije u kojoj se dešavaju procesi ljudskog ostvarenja. Idući ovim putem, Fromm dolazi i do definicije mentalnog zdravlja. On smatra da je problem mentalnog zdravlja u društvu u vezi s mogućnostima društva da udovolji osnovnim potrebama ljudske egzistencije: ako društvo ne odgovori osnovnim ljudskim potrebama, dolazi do ozbiljnih mentalnih poremećaja i to do takvih koji kao "društveno struktuirani defekti", u manjoj ili većoj mjeri, zahvataju sve članove društva tj. društvo kao takvo. Otuda problem mentalnog zdravlja društva nije u sposobnostima individue da se prilagođava društvu, već u sposobnostima društva da se prilagođava pojedincima.

Nasuprot tezi da je svako društvo normalno ukoliko funkcionira, što je temeljni stav funkcionalizma, i da se patologija može definirati samo u smislu neprilagođenosti individua načinu života njihovog društva,

što je stav psihoanalitičara, Fromm tvrdi da se patologija može definirati tek kao sposobnost tj. nesposobnost prilagodbe društva individui. To zavisi, kako Fromm kaže, “od zadovoljavanja onih potreba i strasti koje su specifično ljudske i koje proizilaze iz uslova ljudske egzistencije: iz potrebe za udruživanjem, prevažilaženjem ukorijenjenošću, potreba za osjećanjem identiteta i okvirom orijentacije i vrednovanja”. U tom smislu zdravo (normalno) društvo za Fromma jeste ono koje “razvija čovjekovu sposobnost da voli druge ljude, da razvija svoj razum i objektivnost, da stiče osjećanje svog “ja”, što je zasnovano nadoživljavanju sopstvenih proizvodnih moći”. Suprotno tome, nezdravo (patološko) društvo jeste “ono koje stvara obostrano neprijateljstvo, koje pretvara čovjeka u oruđe upotrebe i eksploatacije za druge, koje ga lišava osjećanja svoga “ja”, izuzev ako se ne potčini drugim ili ne postane automat”. Prema tome da li je neko društvo zdravo (normalno) ili bolesno (patološko) zavisi od toga koliko je sposobno da razriješi suprotnosti između ljudske prirode i društva tj. “Suprotnosti koja slijedi iz pretpostavljene nedruštvene prirode čovjeka”.

Normalno je ono društveno stanje “u kome će se ljudi odnositi jedni prema drugima sa ljubavlju, u kome je on (čovjek, povezan vezama bratstva i solidarnosti, a ne vezama krvi i zemlje; društvo koje će mu omogućiti da prevaziđe prirodu stvarajući, a ne uništavajući, u kome će svako ostvariti svijet o svome “ja” doživljavajući sebe kao subjekta sopstvenih moći a ne pomoću konformizma, u kome postoji sistem orijentacije i odanosti bez potrebe da se iskrivi realnost i obožavaju idoli”. Suprotno tome riječ je o patološkom stanju društva.

Patološko kao izvor nasilja

Fenomen nasilja bio je i ostao prvi indikator zdravoće ili patologije društva, devijantnog ili normalnog u društvenom razvoju. Patologija i zdravoća društva nisu dvije strane društvene stvarnosti, već društveno stanje prožeto određenim oblikom društvene proizvodne proizvodnje, kulturom, različitošću interesa i potreba, te uslova da se te potrebe na ljudskoj razini zadovolje. To rada i određene strasti i težnje kod pojedinca da se potraži odgovor na uslove vlastite egzistencije. Društvena grupa (država) i društvo su posrednici u tom njegovom nastojanju i oni često mogu da budu na tragu njegovih težnji a često i u koliziji s njim. To rada određene strasti u čovjekovom ponašanju koje ga nagone na odstupanje od normativnog i društveno važećeg okvira ponašanja i djelovanja (devijantnost); do interne i eksterne konfliktnosti koja generira razne vidove reakcije i agresivnog ponašanja; zatim agresije i okrutnosti koja brzom metamorfozom izrastaju u destruktivnost raznih dimenzija i oblika; te do nasilja kao kra-

jnjeg oblika destruktivnog djelovanja u kome se, svjesno ili nesvejsno, vidi i nalazi put rješavanja egzistencijalnih problema i mogućnosti prevazi-
laženja čovjekove dvojnosti tj. razapetosti između potreba i stvarnih mo-
gućnosti egzistencije.

Društvena patologija je okosnica formiranja mentalnog zdravlja ljudi. Pojavno se izražava kao mogućnost ili nemogućnost promjene uslova ljudske egzistencije ili, kako bi Fromm rekao, ljudskog upražnjavanja života kakav proizilazi iz potreba te egzistencije. Ona je najšira podloga na kojoj ili iz koje se generiraju neposredni uslovi i povodi za razne oblike i tipove nasilje tj. nasilje uopće. Društvena patologija je prvi, a nasilje krajnji izraz društvenog stanja i položaja čovjeka u njemu. iz takvog položaja najčešće se razvijaju dva tipa čovjeka: "čovjek nasilja" i "čovjek miroljubivosti". Oni izrastaju na podlozi "bolesnog" i "zdravog" društva tj. na temelju uslova koji jedno društvo ili njegove segmente određuju kao patološke i normalne. Dakle, patologija se javlja kao temeljni izvor nasilja i ona se nužno transformira u neposredni uzrok devijantnosti kao središnjih i dinamičkih izvora nasilja.

Devijantnost se kao što smo već vidjeli, pokazuje kao oblik čovjekova "mimoilaženja" sa onim što se u datom društvu i datim uslovima smatra društveno prihvatljivim i normalnim bilo za društvo u cjelini ili u njegovim segmentima dok se destruktivnost javlja kao "ulazni faktor" u nasilje. To je specijalna ljudska sklonost ka uništavanju koja se naslanja na ekstremnije forme društvene patologije, a profilira kroz mentalnu i socijalnu patologiju pojedinaca i grupa. Devijantnost predhodi destruktivnom ispoljavanju i jedan je od najsloženijih i najkontraverznijih modela ljudske egzistencije pojedinaca i društvenih grupa koje formira i razvija savremeno industrijsko društvo.